

A FELKELŐ PANNONOK RÓMAI MŰVELTSÉGE

Az i. sz. 6–9. évek nagy pannon-dalmata felkelésének leírásában a szemtanú Velleius Paterculus nem kevesebbet állít, mint hogy a római kultúra egész Pannonia minden lakójában mély gyökeret vert: tudtak már latinul, sőt írni is, ismerték a római *disciplina*-t és nem volt idegen tőlük a pallérozott gondolkodás sem. *In omnibus autem Pannoniis non disciplinae tantummodo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam litterarum usus et familiaris animorum erat exercitatio* (Vell. Pat. II, 110, 5). Nem csoda, hogy ez a mondat még az ókori kultúrtörténet kutatóit is foglalkoztatta. Az ókori nevelésről írt nagyszerű könyvében Marrou például úgy idézi, mint a gyors és mélyreható romanizáció hiteles bizonyítékát.¹ A Dunavidék római kultúrájával jobban ismerős kutatókat tagadhatatlanul zavarba hozza ez a forráshely. Ha ez a mondat a késői császárkor egyik panegirikusában állna, bizonyára könnyebben lehetne napirendre térni felette. Ha pl. Mamertinus a sirmiumi születésű Maximianus Herculus császárt dicsőítő beszédében² egy napszámos fiának³ isteni eredetéről, hazájáról pedig mint a népek úrnőjéről szónokolhatott, akkor helyenvalónak gondolhatnánk itt néhány szót a császár hazájának mélyen gyökerező rómaiságáról is. A császár neveltetéséről mégis csupán annyi hangzik el, hogy az egy határtartomány harcias mindennapjaiban telt el;⁴ ugyanezt a környezetet egy másik későantik szerző a falusi és katonai élet nyomorúságának nevezte.⁵ Egy Herculus Augustus isteni eredetét éppúgy nem lehetett kétségbevonni, mint elhallgatni hazája valamiféle nagyszerűségét. De a közmondásosan fogyatékos *humanitas*-ú pannonok⁶ műveltségének dicsérete talán nevetséget váltott volna ki. Velleius állítása így válik problémává; nem a pannoniai császárok korából származik, hanem a császárkor elejéről, hitelét pedig az növeli, hogy szerzője a felkelés ellen felvonult római hadsereg tisztje, aki éveket töltött Pannoniában s pannoniai dolgokban annyira illetékesnek tartotta magát, hogy a háború történetének megírását ígérte⁷ (amit minden jel

¹ H. I. Marrou: *Geschichte der Erziehung im klassischen Altertum*. München 1957. 539.

² *Panegyrici Latini* (ed. Baehrens) X, 2.

³ *Epitome de Caesaribus* 40, 10.

⁴ *paneg.* X, 2, 4.

⁵ *Aur. Victor: Caes.* 39, 26.

⁶ A. Mócsy: *Pannonia and Upper Moesia*. London 1974. 201. Különösen sok adat a 4. sz.-ból, pl. *Aur. Victor Caes.* 39,26; 40,17. *Epit.* 40,10. *Amm. Marc.* XXVIII, 1, 6; XXX, 7, 2 stb. egészen az avversai sírfeliraton olvasható önértékelésig: *me hominem barbarum, natum Pannunium... ignoscatis. G. Mancini: Iscrizione sepolcrale di Aversa*. Casalbordino 1933.

⁷ *Vell. Pat.* II, 115, 4.

szerint nem váltott be). Az egyetlen körülmény, amelyből kiindulva Velleiust közvetlen módon cáfolni lehetne, az mértéktelen rajongása Tiberius iránt, akinek legatusa volt⁸ a felkelés idején. A pannonok műveltségére vonatkozó passzus pedig munkájának abban a befejező részében áll, amelyben a római történet futólagos áttekintése Tiberius magasztalásába csap át. Hogy Tiberius hadvezéri erényeit jobban kidomboríthassa, az ellenség erejét, a fenyegetés nagyságát is hangsúlyozni kellett. Valóban: a pannonok műveltségét követően rögtön arról biztosítja Velleius olvasóit, hogy egy nép sem dolgozta ki és valószínűleg meg olyan éretten haditerveit, mint a pannonok.⁹ Azonban ez a közhelyszerű fordulat sem volt teljesen megalapozatlan. Augustus arra figyelmeztetett a szenátusban, hogy az ellenség tíz nap alatt könnyen Róma falai alá érhet,¹⁰ Suetonius szerint pedig a lázadás Róma legsúlyosabb háborúja volt a pun háborúk óta.¹¹ A bizonyára sokrétű helyszíni tapasztalataira többször hivatkozó Velleius¹² állításában így közvetlenül csak azt tarthatjuk túlzásnak, hogy egész Pannoniában ismerték a római ellenfél disciplináját és nyelvét, és hogy a többség az írás és magasabb szellemi javak birtokában is volt.¹³ A római kultúra bizonyos elemeinek korlátozott elterjedését azonban tényként elfogadva vizsgálat alá kell vennünk.

A dákoromán kontinuitás korszerű változatának kidolgozóját, a kiváló V. Párvant érthető módon foglalkoztatta a dunai őslakosság romanizációjának e korai bizonyítéka. Abból kiindulva, hogy «ilyen (nagy) átalakulás csodának látszik», márpedig «a történelem nem ismer csodákat», «egy egész világ nem romanizálódhat alig negyven¹⁴ év alatt»,¹⁵ a római behatolás kezdetét (kulturális értelemben) igyekezett minél korábbi időben keresni. Hivatkozott az adriai tengerpart római településeire — amelyek persze kívül estek a pannonok területén¹⁶ —, a latin feliratú kelta pénzekre és a római denárok behatolására a Kárpát-medencébe.¹⁷ Velleius valóban tudott arról, hogy a felkelők római polgárokat és kereskedőket mészároltak le,¹⁸ de kérdés, hogy ez nem a dalmát tengerpartra vonatkozik-e, amely ellen a felkelés egyik első támadása irányult.¹⁹ A római polgárok és kereskedők (szinonima!) között rendezett vérfürdő különben a rómaellenes felkelések leírásának kelléktárából való.²⁰

Ugyanezen a nyomon, de konkrétabb érvekkel kísérletezett Alföldi András.²¹ Utalt a szerinte i. e. 70–60 között vert eraviscus denárookra, ame-

⁸ Vell. Pat. II, 111, 4.

⁹ Vell. Pat. II, 110, 5.

¹⁰ Bár ezt is Velleiustól tudjuk (II, 110, 5), ellenőrizhetősége miatt nem lehet az ő kitalálása.

¹¹ Suet. Aug. 16.

¹² Különösen II, 111, 4; 113, 3; 114, 1–4.

¹³ *litterarum usus* természetesen nem jelenthet „irodalmi műveltséget”, ahogyan Marrou fordítja.

¹⁴ I. e. 35-től, Siscia elfoglalásától számítva. Helyesebb lenne azonban i. e. 11-től számítani, ami nem egészen két évtized.

¹⁵ V. Párvan: *Dacia. An Outline of the Early Civilizations of the Carpatho-Danubian Countries*. Cambridge 1928. 151.

¹⁶ Kivétel Nauportus, lásd J. Šašel: *RE Suppl.* XI, 561.

¹⁷ Párvan: i. m. 153–154.

¹⁸ II, 110, 6.

¹⁹ Cass. Dio LV, 29, 4. Nauportusra is lehetne gondolni, amelyet Velleius szerint (II, 110, 4) szintén támadás ért.

²⁰ A mithridatesi háborúk óta igen gyakran, pl. Tacitus: *Ann.* III, 42.

²¹ Alföldi A.: *Budapest Története I. Bp.* 1942. 157.

lyeken már latinbetűs nevek találhatók, és a szerinte valamivel későbbi boius ezüstökre, amelyek veretői hasonlóképpen latin betűs feliratokat használtak.²² Ez a római hatás Alföldi szerint az aquileiai kereskedők behatolásának eredménye, akik nemcsak Dél-Pannoniában fejtettek ki tevékenységet,²³ hanem a Dunántúl északi részében is, mint ezt a bennszülöttek pénzverése bizonyítaná; a római pénz beáramlása, mint helyesen megállapítja, nem hozhatta magával sem a latin írás, sem a latin nyelv ismeretét. Ezek az érvek azonban pusztán időrendi okokból kérdésessé váltak. Pannonia nagy részében és különösen északon a római denárok valószínűleg csak Augustus korában kezdtek forogni, az eraviscusok denárjait pedig jóval későbbre kell tennünk előképeik veretési idejénél.²⁴ Római import és római hatás Pannonia késő-La-Tène emlékanyagában jelentős mértékben nem mutatható ki, és különösen nem Aquincumban, ahol Alföldi az aquileiai kereskedők korai felbukkanását posztulálta.²⁵ A Száva völgyi kereskedelmet is másképp kell értékelnünk. Strabon szerint nem a római kereskedők keltek át az Alpokon, ahogyan ezt Magdalensberg feltárása óta Noricumban szépen bizonyítani lehet, hanem a barbárok vitték áruikat Aquileia piacára.²⁶ Ezek a barbárok megtanulhattak valamiképp latinul, kereskedelmi tevékenységük azonban aligha vezethetett a római *disciplina* ismeretéhez. Nem feledkezhetünk meg Appianos kijelentéséről sem, aki szerint a Keleti Alpokon túli területek sokáig kívül maradtak a rómaiak érdeklődési körén.²⁷

Így egy másik megoldási kísérlet látszott valószínűbbnek.²⁸ Mivel a római uralom előtti Pannoniában a római behatolásnak nincsenek említésre méltó nyomai, és a pannonok később sem büszkélkedhettek magasabb római kultúrával, Velleius állításának érvényét — lényegét megtartva — különféleképp korlátozni kellett. Velleius a lázadás folyamán többnyire Sisciában tartózkodott, amelyet már Octavianus elfoglalt i. e. 35-ben, és nyilván a pannon arisztokráciával volt kapcsolata, azokkal az «előkelőkkel», akik Appianos szerint keresték a megegyezést Octavianusszal.²⁹ E. Swoboda, aki korábban Alföldi érvelését vette át,³⁰ később arra hajlott,³¹ hogy Velleius mint szenátori rangú tiszt Tiberius környezetében, csak az előkelő pannonok szűk körével kerülhetett kapcsolatba, s azok között akadhettek egykori túsok, akik a római környezetben eltöltött évek során sok mindent elsajátíthattak.³² Tudjuk, hogy Augustus különös figyelmet szentelt a barbár királyi családokból szedett túsoknak, akik közül nem egy a Palatinuson nevelkedett. Nem valószínűtlen, hogy a felkelés vezetői az egykori túsok közül kerültek ki, és aho-

²² Összefoglalóan V. Ondrouch: *Keltské mince typu Biatec*. Bratislava 1958.

²³ Strabon IV, 6, 10 (207); VII, 5, 2 (314).

²⁴ *Mócsy A.*: Numizmatikai Közlöny 60—61/1961—62/15 sk. és i. m. 56.

²⁵ A legfontosabb leletgyűjtés *É. B. Bónis*: Die spätkeltsche Siedlung Gellért-hegy-Tabán in Budapest. Bp. 1969.

²⁶ Strabon V, 1, 8 (214).

²⁷ Appianos: *Illyr.* 15.

²⁸ *A. Mócsy*: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Bp. 1959. 123 sk.

²⁹ Appianos: *Illyr.* 23.

³⁰ *E. Swoboda*: Carnuntum. Seine Geschichte und Denkmäler. (2. kiadás) Wien 1953. 184. A 3. kiadás (Wien 1958) ezt a részt elhagyta, az új felfogás a 4. kiadásban (köv. j.).

³¹ *E. Swoboda*: Carnuntum. Seine Geschichte und Denkmäler-Wien 1964. 296. vö. *E. Swoboda*: Zur Frage der Romanisation. Anzeiger der Österr. Akad. Phil.-hist. Kl. 1963. 153 sk.

gyan Maroboduus, egykor Augustus kegyeltje a Palatinuson³³ bevezette hadseregében a *disciplina*-t,³⁴ ugyanúgy előfordulhatott ez a pannonoknál is.³⁵

Ez a feltételezés azonban sokat veszít erejéből amiatt, hogy Tiberius a pannonok leigázása után, tehát nem egészen húsz évvel a felkelés előtt, akkor már kivételesnek minősülő kegyetlen rendszabályokat foganatosított: a foglyokat rabszolgának adta el.³⁶ Ilyen drasztikus leszámolás után nem valószínű, hogy az esetleges túszokat hamarosan hazaengedték volna, s még kevésbé valószínű, hogy a hazaengedett túszok csapatokat képezhettek volna ki a római *disciplina* előírásai szerint. S vajon egy ilyen kiképzés a latin nyelvre és írásra is kiterjedt volna?

Ha a bennszülötteket római módon képezték ki, az csak római katonai felügyelet alatt, római tisztek közreműködésével történhetett. Ezt a következtetést már H. Dessau is megkockáztatta.³⁷ Legutóbb pedig P. A. Brunt úgy fejtette ki, mintha Velleius ehhez explicit bizonyítékot szolgáltatna.³⁸ «Velleius tanúsítja, hogy a pannoniai auxiliák megtanulták a latint és az ábécét» — «a felkelők Pannoniában főleg auxiliák voltak».

Problémánk megoldása ebben a formában természetesen ki nem fejtett ötlet. Mielőtt behatóbban megvizsgálánk, egy szövegkritikai kitérőt kell tennünk.³⁹

Velleius *animorum exercitatio*-ját «szellemi tornának», pallérozott gondolkodásnak stb. fordítják,⁴⁰ pontatlanul. Mert ez a kifejezés másutt⁴¹ érdeklődést, figyelmet stb. jelent, márpedig ilyen jelentésben Velleiusnál értelmetlen lenne. Ha Velleius a pannonok magasabb szellemi színvonalára akart volna célozni, akkor pl. az *ingenii exercitatio* helyénvalóbb lett volna.⁴² De akkor is kérdezhetnénk, hogy a nyelvismeret, az írástudás és a pallérozottság elegendő feltételek lehettek-e Velleius szemében ahhoz, hogy a pannonok népe hadászati szempontból érett és veszélyes legyen? A Velleiusnál párokba rendezett erények között az egyik oldalon a *disciplina* és a *lingua* áll, amelyet mindenki ismert, a másikon a *litterae* és az *exercitatio*, amely a többségnél volt meg. Ha a *lingua* megfelelője a *litterarum usus*, akkor a *disciplina*-nak nem *animorum*, hanem *armorum exercitatio* felel meg.⁴³ — Velleius szövegét egyedül az időközben elveszett murbachi kódex őrizte meg, amely az editio princeps gon-

³² Swoboda ugyan azt írja, hogy túszokról nincsen értesülésünk, de lásd CIL III 3224: egy amantinus törzsbeli fiú sírfelirata, aki Emonában halt meg. Valószínűleg a felkelés utáni időkből.

³³ Strabon VII, 1, 3 (290).

³⁴ Vell. Pat. II, 109, 1: testőrségét állandó gyakorlatoztatással «majdnem a római disciplina mintájára alakította».

³⁵ Így J. J. Wilkes: Dalmatia. London 1969. 69 sk.

³⁶ Cass. Dio LIV, 31, 3.

³⁷ H. Dessau: Geschichte der römischen Kaiserzeit I. Berlin 1924. 428 sk.

³⁸ P. A. Brunt: Italian Manpower 225 B. C. — A. D. 14. Oxford 1971. 243 sk.

³⁹ Az alábbiakhoz nyújtott segítségért Borzsák Istvánnak tartozom köszönettel.

⁴⁰ Így Alföldi: i. m., Mócsy: i. m. (28. j.) és Swoboda (30–31. j.).

⁴¹ Pl. Ovidius: Am. I, 8, 41: *nunc Mars externis animos exercet in armis*, vagy Salustius: Cat. II, 1: *magis ambitio quam avaritia animos hominum exercet*.

⁴² Pl. Quintilianus: Inst. II, 4, 20.

⁴³ Ezt az emendációt adja már a Thesaurus Linguae Latinae is (s. v. exercitatio, p. 1380, 73), de figyelmen kívül maradt a Stegman v. Pritzwald-féle Teubner-kiadásban (Leipzig 1933).

dozója, Beatus Rhenanus szerint hemzsegett a hibáktól.⁴⁴ Nem zárhatjuk ki azt, hogy a rosszul olvasható és hibás kéziratból az *animorum*-ot Beatus Rhenanus következtette ki a *disciplina* tágabb, s egy humanista számára talán kézenfekvőbb jelentése («tanítás») alapján, mert így Velleiusnál egy logikus fokozás négy eleme látszott kibontakozni: tanítás — nyelv — írás — pallérozottság.

Velleiusnál azonban a *disciplina* már csak a tágabb szövegösszefüggés miatt sem jelenthetett mást, mint a katonai kiképzést. Belőle következett a pannonok harcászati fejlettsége. Hogy a pannonok valóban nem voltak római szemmel nézve sem kiképzetlen tömeg, azt közvetbe bizonyítja a felkelést leíró másik forrásunk, Cassius Dio.⁴⁵ Szerinte a lázadás úgy tört ki, hogy Tiberius a Maroboduus ellen indított hadjárata számára Valerius Messalinustól, Illyricum helytartójától bennszülött csapatkontingenst kért. A bennszülött — Dionál dalmata — harcosok összesereglése váltotta ki a felkelést. Mármost alig valószínű, hogy egy messze északra, a felkelés góciától légvonalban is mintegy 700 km távolságra tervezett hadi vállalkozásban kiképzetlen bennszülöttek nagy tömegét⁴⁶ akarták volna bevetni.⁴⁷ A Valerius Messalinus által kiállított kontingens nyilván abból a segédcsapati formából került ki, amely sok más tartományban ismert a római megszállás kezdeti szakaszában.⁴⁸

Ezek az *auxilia*-k nem voltak olyan hevenyészett csődületek, ahogyan Tacitus alkalomadtán lekicsinylőn nevezi őket, bár nevükről, szervezetükről és szolgálati feltételeikről igen keveset tudunk; e tekintetben legfontosabb forrásunk, Tacitus szerint⁴⁹ a claudiusi reform előtti auxiliák dolgait fölösleges részletezni. Néhány közös vonás azonban kihámozható s ez érvényes lehetett a pannonokra is.⁵⁰ A parancsnokok többnyire a törzsi arisztokrácia tagjai voltak, Pannoniában valószínűleg a két Bato és Pinnes, akik Velleius szerint nemcsak a legnagyobb tekintéllyel rendelkeztek, hanem a legjáratosabbak, legtapasztaltabbak is voltak.⁵¹ Cassius Dio sejteni engedi, hogy a felkelés a Daesidiates törzstől és vezetőjétől, Batotól indult ki,⁵² hozzájuk csatlakoztak

⁴⁴ A szövegahagyományozás problémáiról *G. von der Gönna*: Würzburger Jahrbücher N. F. 3/1977/236 (ott az *animorum*-ról). — A murbachi kódex Beatus Rhenanus szerint mendosissimus volt; «ausim iurare, eum qui illum descriperat, ne verbum quidem intellexisse» stb., lásd az editio princeps (1520) előszavában.

⁴⁵ LV, 29, 1–3.

⁴⁶ Velleius szerint (II, 110, 3) a felkelőknek 200.000 gyalogosuk és 9000 lovasuk volt. A kilencezer lovas harcost nem kell kétségbevonnunk (akár kilenc ala tumultuaria-nak is megfelelhet), de a gyalogosok száma valószínűtlenül nagy. Talán abból a szokásos számításból ered, amely szerint a nép egy negyede fog fegyvert, amire lásd pl. *J. Dobiás*: *Historica* 2. Praha 1960. 41 és *Caesar*: *bell. Gall.* I, 29. Velleius talán valamilyen hivatalos forrásból (pl. adójegyzék) tudhatta, hogy a pannonok összlétszáma 800.000 (*amplius DCCC milibus*) és ebből kalkulálta ki az egy negyedet kitevő kétszázézetet.

⁴⁷ *Vö. E. Birley*: in *Bonner Historia-Augusta-Colloquium. Antiquitas* 4,12. Bonn 1976. 66.

⁴⁸ *G. L. Cheesman*: *The Auxilia of the Roman Imperial Army*. Oxford 1914. 16. *K. Kraft*: *Zur Rekrutierung der Alen und Cohorten an Rhein und Donau*. Diss. Bernenses I, 3. Bern 1951. 39. *H. Callies*: *Bericht der Röm.-Germ. Kommission* 45 (1964) 139 sk. 142 sk.

⁴⁹ Tacitus: *Ann.* IV, 5, 4.

⁵⁰ A 48. j.-ben idézettekén kívül még *G. Forni*: in *Renania Romana, Atti dei Conventi Lincei* 23. Roma 1976. 103. *D. B. Saddington*: in *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II, 3. Berlin 1975. 176 sk.

⁵¹ II, 110, 4.

⁵² LV, 29, 2–3.

a breucusok saját Bato-juk vezénylete alatt. A tömeg csak akkor csatlakozott, miután a két Bato alatt «némely kevesek fellázadtak». A helyi vezetőkhöz párhuzamként idézhetjük Ariminiust, aki saját népének élén római kötelékben szolgált,⁵³ vagy Chariovaldát, hogy csak a leghíresebbeket említsük. A pannon felkelés leverésében a thrák Rhoemetalces vett részt csapatai élén ilyen minőségben.⁵⁴ E korai segédcapatok bennszülött parancsnokait csak kivételes esetekben ismerjük meg.⁵⁵ Híresekké és a forrásokban megfoghatókká azok váltak, akik vagy felkelő népük élére álltak, vagy pedig hazájukon kívül vettek részt valamilyen nevezetesebb római akcióban. Szabály szerint ezek az auxiliák otthon szolgáltak, és csak kivételesen vették igénybe őket máshol kitört háborúkban. Nem kis kockázattal járt ugyanis, ha ezeket az auxiliákat hazájukon kívül akarták bevetni. A felkelő thrákok (i. sz. 26) arra hivatkoztak, hogy csak szomszédaiikkal és csak saját főnökük alatt hajlandók harcolni,⁵⁶ de gondolhatunk a batavusokra⁵⁷ vagy később a Britanniába vezényelt usipusok hátborzongató esetére.⁵⁸

A pannon lázadást is az váltotta ki, hogy Illyricum helytartója ilyen auxiliákat akart Tiberius seregébe osztani.⁵⁹ Ennek megvolt a harcászati lehetősége annyiban, hogy ezeket az auxiliákat a római disciplina alapján képezték ki és római fegyverekkel látták el, ahogyan az említett Rhoemetalces thrákjait is hozzászoktatták Tacitus szerint «a hadi jelvényekhez (= a római csapatkötelékhez), a disciplinához és a római fegyverekhez»,⁶⁰ vagy Florus ala Treverorum-ját, amelyet «a mi kiképzésünk és szolgálatunk alatt tartottak»,⁶¹ később pedig a raetus *iuventus*-t, amely «szokva volt a fegyverekhez és katonai módon volt kiképezve». ⁶² Római kiképzőkeret nélkül ez lehetetlen lett volna. E római katonákra hárult az a feladat, hogy «átadják a disciplinát», hogy «vezessenek és például szolgáljanak». ⁶³ A kiképzés nyilvánvalóan latinul folyt; nem valószínű, hogy a kiképzőkeret épp a római disciplina átadása kedvéért megtanulta volna a helyi nyelvet s még kevésbé valószínű, hogy kidolgozta volna a disciplina thrák, illyr, kelta, germán stb. szakszótárát. A helyi főnököknek mint névleges parancsnokoknak⁶⁴ azonban nyilván elsősorban kellett latinul megtanulniuk.⁶⁵ Velleiusnak főleg ezekkel a bennszülött vezetőikkel lehetett kapcsolata és így tapasztalatból mondhatta, hogy a pannonok ismerték a disciplinát annak minden járulékával: a szolgálati nyelvvel, az írással és fegyvergyakorlattal együtt.

⁵³ Tacitus: Ann. II, 10, 3. Valószínűleg Velleiusszal együtt (II, 118, 2) Pannoniában, vö. H. v. Petrikovits: Beiträge zur römischen Geschichte und Archäologie. Bonn 1976. 427 sk.

⁵⁴ Vell. Pat. II, 112, 4. A *frequens eques regius* (II, 113,1) is valószínűleg ez a thrák lovas különítmény.

⁵⁵ Pl. CIL V 4910.

⁵⁶ Tac. Ann. IV, 46.

⁵⁷ Tac. Hist. IV, 14.

⁵⁸ Tac. Agr. 28.

⁵⁹ Cassius Dio az összegyűlt harcosok «virágzó ifjúságáról» ír, amely talán a terminus technicus-szerűen használt *iuventus* enyhén félreértett visszaadása. (*iuventus*-t ír Tacitus is többször: Ann. IV, 46. Hist. I, 68; III, 5).

⁶⁰ Florus II, 27.

⁶¹ Tac. Ann. III, 42.

⁶² Tac. Hist. I, 68.

⁶³ Tac. Agr. 28.

⁶⁴ Vö. Dessau: i. m. 429.

⁶⁵ Ariminiusról Tac. Ann. II, 10, 3. Maroboduus is biztosan tudott latinul, vö. Strabon VII, 1, 3 és Vell. Pat. II, 109, 1.

A «csodálatos átalakulás» (Párvan) ebben az összefüggésben már korántsem csodálatos. Velleius ilyen értelmezése azonban többé vagy kevésbé valószínű kombináció marad, ha nem találunk magyarázatot arra, hogy ezt a kortársak számára egyáltalán nem szokatlan körülményt, ti. azt, hogy a lázadó pannonok magját auxiliák alkották, Velleius miért hallgatta el. A magyarázatot a két fő forrás, Velleius és Cassius Dio összevetése szolgáltatja. Mint Dio világos utalásából tudjuk,⁶⁶ és Velleius szándékosan elkenő ábrázolásából⁶⁷ következtetni lehet, Augustus elégedetlen volt azzal a taktikával, amit Tiberius a felkelő pannonok ellen alkalmazott. Sőt: az udvarban azt is Tiberius rovására lehetett írni, hogy a pannon csapatállítás elrendelése robbantotta ki a felkelést. Velleius bizonyára ezért hallgatja el a lázadást kiváltó okot,⁶⁸ amelyet Cassius Dio pontosan leír, a kortársak pedig még pontosabban ismerhettek. A lázadás leírása⁶⁹ ezért kapott apologetikus színezetet; nem egészen negyed századdal a lázadás után Tiberiust még meg kellett védeni attól a vádtól, hogy a hibát ő követte el.

Ez a hiba kiderül abból az időrendi ellentmondásból, amely Velleius és Dio elbeszélése között áll fenn. Dio szerint a lázadás a Maroboduus elleni hadjárat megindulása előtt tört ki, amikor Valerius Messalinus a hadjárat számára csapatállítást rendelt el. Velleius szerint ellenben a lázadás akkor tört ki, amikor Tiberius már messze benyomult Maroboduus országába. A két forrás valószínűleg az igazság egy-egy darabját adja vissza. A hadjárat előkészületei során Illyricum helytartója azt a feladatot kapta, hogy a pannon auxiliákból kontingenst állítson ki Tiberius expedíciós serege számára. Az összeállított kontingens megtagadta a távoli hadjáratban való részvételt, ami azonban nem készítette Tiberiust a hadjárat elhalasztására. Az a vélemény alakulhatott ki, hogy a sereg elindulhat a pannon kontingens nélkül is, az elégedetlenséget pedig a helytartó saját hatáskörében is leszereli. Hogy Tiberius ezúttal rosszul mérte fel a helyzetet, csak akkor derült ki, amikor serege már messze járt a lázadás góciától. A sereg távolléte természetesen fokozta a lázadásnak nemcsak lehetőségét, hanem gyors elharapózását is.

Velleius voltaképpen nem ügyetlenül hallgatott el egyes tényeket és domborított ki másokat. A római hadviselésben jártas, latinul értő pannonok Tiberius hadvezéri érdemeinek hangsúlyozását szolgálják, romanizáltságuk okait azonban el kellett hallgatni, mert kiviláglott volna belőle a lázadás kirobbanásának körülménye, ami Tiberiusra rossz fényt vetett volna. Ha a lázadást kiváltó okok, amelyek Dionál olvashatók, egy forrásban szerepelnének a pannonok romanizációjával, amiről viszont Velleiustól értesülünk, a kutatás könnyen felismerhette volna a kettő közötti összefüggést. Egy további ellentmondás két forrásunk között még jobban elfedte a felkelés körülményeit. Velleius szerint «egész Pannonia» kelt fel, a dalmaták csak csatlakoztak, ezzel szemben Dio szerint a csapatkontingenst a dalmaták állították ki és a felkelés is Dalmatiában tört ki. Dio azonban figyelemre méltó pontossággal járt el területek és népek megjelölésében. Amikor Valerius Messalinust «mind Dalmatia, mind pedig Pannonia helytartójának» mondja, akkor kortársai számára írja körül azt, hogy Messalinus az osztatlan Illyricum helytartója volt. Anak-

⁶⁶ LV, 31.

⁶⁷ Különösen II, 111–112, ahol feltűnő az időrend kerülése.

⁶⁸ Az okok II, 110, 2 szerint: a hosszú béke és az ezzel járó erőgyűjtés.

⁶⁹ Különösen II, 110–113.

ronisztikusan, de következetesen saját korának igazgatási beosztását tartotta szem előtt: ha a felkelés — mint írja — a Daesidiates törzsnél robbant ki, akkor saját korának földrajzi fogalmai szerint helyesen teszi a lázadás góciát Dalmatiába, hiszen a Daesidiates törzse Illyricum kettéosztása után Dalmatia északkeleti civitasát alkotta. Ugyanilyen korrekt meghatározása az, hogy a csatlakozó Breuci törzse Pannoniához tartozott. Mindkét törzs eredetileg a pannon törzscsoport tagja volt,⁷⁰ e törzscsoporton azonban Illyricum kettéosztása után két tartomány osztozott. Velleius saját korának fogalmait használta. «Egész Pannonia» és «minden pannon» nála a pannon törzscsoportot jelenti, nem pedig Pannonia provinciát,⁷¹ amely i. sz. 6-ban még nem létezett. Hogy röviden összefoglaljuk: a pannon törzscsoportnak Augustus alatt — más tartományokban jobban ismert gyakorlat szerint — saját hazájában szolgáló segédcapatai voltak, amelyek római kiképzésben részesültek. Mint másutt is gyakran, a megszálló rómaiak elleni felkelés taktikai magját, sőt a felkelés lehetőségét ezek a segédcapatok adták.

A behódolt bennszülöttek katonai szolgálatának ezt a módját az 1. sz. folyamán mindenütt felszámolták.⁷² Különösen a 69. év keserves tapasztalatai készítették arra a római hadvezetést, hogy a lokális auxiliák rendszeréről lemondjon. De már Claudius auxiliáris reformja ebben az irányban tett lépés volt. A pannon lázadás nyomós indok volt ahhoz, hogy Pannoniában ezt a szolgálati rendszert legkésőbb i. sz. 9-ben felszámolják.⁷³ Nem tudjuk, mikor állították fel a későbbi általános gyakorlatnak megfelelő sok ala és cohors Pannoniorum-ot, Breucorum-ot, Varcianorum-ot és Latobiorum-ot,⁷⁴ de legalább a nyolc cohors Breucorum esetében nem valószínű, hogy felállításuk a lázadást követő retorziók része volt azzal a céllal, hogy a fegyverképes korosztályokat kivonják a levert területről.⁷⁵ Lokális auxiliákról Pannoniában nem értesülünk, ellenben tudjuk, hogy eleinte attól is óvakodtak, hogy pannoniaiak a Pannoniában állomásozó reguláris auxiliákban szolgáljanak. A lázadás után negyven évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy szakítsanak ezzel a szabállyal.⁷⁶ Ezek a pannoniaiak azonban már «szétszórva, más népekkel keverve» szolgáltak azon elv szerint, amely ellen a thrákok i. sz. 26-ban még hevesen tiltakoztak.⁷⁷ Az az időszak, amelyre a római módon kiképzett bennszülött lakosság helyben való szolgálata volt jellemző, Európában alighanem Pannoniában zárult le a legkorábban; a romanizációnak a 6–9. évek nagy törését követő szünet után új utakon kellett folytatódnia.

⁷⁰ A. Mócsy: RE Suppl. IX, 534 sk.

⁷¹ Ezért sem vonatkoztatható Velleius adata Észak-Pannonia keltaságára (ahogyan Alföldi: i. m.).

⁷² Lásd pl. S. S. Frere: Britannia. London 1967. 218.

⁷³ Dessau: i. m. 279.

⁷⁴ A legkorábbi adatokat összeállította P. A. Holder: The Auxilia from Augustus to Trajan. BAR Internat. Ser. 70. Oxford 1980, aki az auxiliáris sorozás kezdetét Pannoniában i. sz. 9-re teszi (uo. 112).

⁷⁵ A cohors Breucorum-okról általában J. Bogaers: Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek 19 (1969) 27 sk.

⁷⁶ A legkorábbi esetek RIU 255, 256, 258, 259. Az 50. évhez Tacitus ír *ipsaque e provincia lecta auxilia*-ról Ann. XII, 29. Tóth E.: Archaeológiai Értesítő 108/1981/27 velem és Borzsák pontos fordításával vitázva csak úgy tud más értelmet adni Tacitus e helyének, hogy elfeledkezik az *ipsa*-ról.

⁷⁷ Tac. Ann. IV, 46.